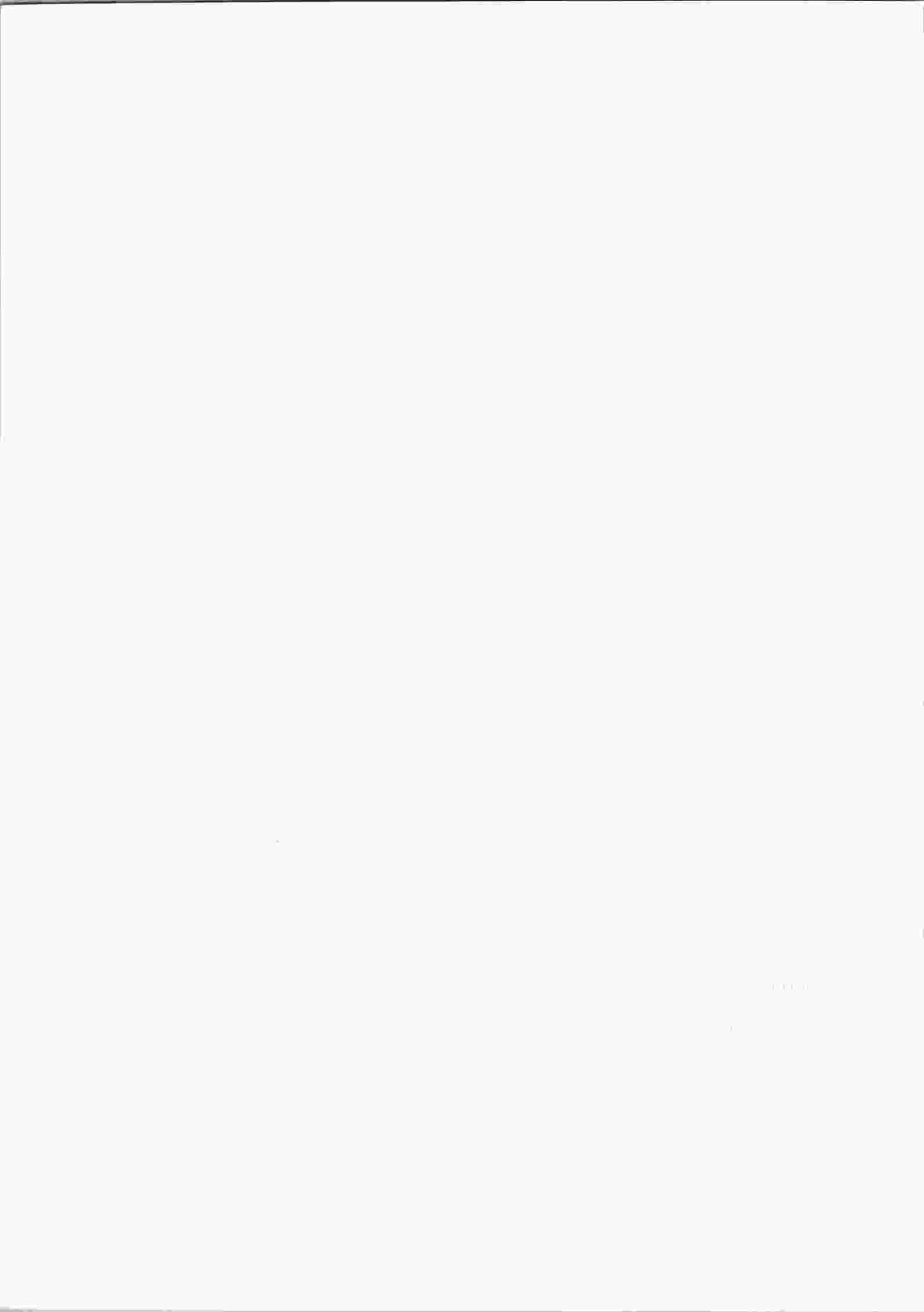

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 9. 1992.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1–180, Zagreb, 1992.

Časopis koji je prethodio

Prinosi 1.1983

Prilozi 2.1985 3–4.1986–1987 5–6.1988–1989 7.1990 8.1991

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU U ZAGREBU

Adresa uredništva/Address of the editor's office

Institut za arheologiju u Zagrebu
41000 Zagreb, Avenija Vukovar 68
Telefon/phone 041/517–874 i 537–669 fax 041/537–613

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

ŽELJKO TOMIČIĆ

Redakcijski odbor/Editorial committee

MARIJA BUZOV, Zagreb	ZORKO MARKOVIĆ, Koprivnica
KORNELIJA MINICHREITER, Zagreb	BRANKA MIGOTTI, Zagreb
ŽELJKO TOMIČIĆ, Zagreb	ZDENKO VINSKI, Zagreb
Urednici	Članovi

Prijevod na engleski/English translation

BARBARA SMITH–DEMO i RAJKA MARIJANIĆ–DAVISON

Prijevod na njemački/German translation

BRANKA OJINJEC

Dizajn/Design

ROKO BOLANČA

Lektura/Language editor

ANTE STAMAĆ

Korektura/Proofreaders

MARIJA BUZOV i ŽELJKO TOMIČIĆ

Grafička priprema/DTP

D&N, Zagreb, Ozuljska 23

Tisak/Printed by

Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeve 18

Naklada/Circulation

600 primjeraka/examples

Časopis izlazi jednom godišnje/Annual

Članci iz časopisa *Prinosi* i *Prilozi* su referirani u sekundarnim časopisima *GERMANIA Anzeiger der Römisch–Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz i *Bulletin de l'Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique* — Bibliographie. Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Paris

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI REPUBLIKE HRVATSKE
41000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Contents/Inhaltsverzeichnis

- ŽELJKO TOMIČIĆ
5 Predgovor
- Izvorni znanstveni radovi**
- KORNELIJA MINICHREITER
7 Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- DUNJA GLOGOVIĆ
23 Noževi tipa Sv. Juraj
- JASNA ŠIMIĆ
37 Horizont kasnoga brončanog doba na lokalitetu "Gradac" u Sarvašu
- IVANČICA PAVIŠIĆ
49 Neki novi nalazi Virovitičke grupe iz Gačišta kod Virovitice
- BORIS ILAKOVAC
63 Jedan forum u rimskoj Saloni sigurno je poznat
- REMZA KOŠČEVIĆ
69 Rimsko-provincijalni metalni predmeti — prilog poznavanju oblika
- MARIJA BUZOV
91 Pjesnikinja Sappho s Muzama na mozaiku iz Solina
- BRANKA MIGOTTI
101 Ranokršćanska biskupija *Scardona* (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
113 Nova istraživanja bjelobrdске kulture u Hrvatskoj
- Stručni radovi**
- SNJEŽANA VASILJ
131 Novčić Oite sa Ošanića
- HERMINE GÖRICKE-LUKIĆ
135 Prilozi poznavanju numizmatičke topografije Baranje
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
153 Učestalost toponima kod srednjovjekovnih arheoloških nalazišta sjeverne Hrvatske

- ŽELJKO TOMIČIĆ
Preface/Vorwort
- Original scientific papers**
- KORNELIJA MINICHREITER
Kultgegenstände der Starčevo-Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Knives of Sv. Juraj type
- JASNA ŠIMIĆ
Horizont der späten Bronzezeit auf der Fundstelle "Gradac" in Sarvaš
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Einige neue Funde der Virovitica-Gruppe von Gačište bei Virovitica
- BORIS ILAKOVAC
On the Location of the Roman Forum in Salona
- REMZA KOŠČEVIĆ
Roman Provincial Metal Objects: A Contribution to Knowledge of Their Form
- MARIJA BUZOV
The Poetess Sappho with the Muses on a Mosaic from Solin
- BRANKA MIGOTTI
The Early Christian Episcopal See of Scardona (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Neuere Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien
- Professional papers**
- SNJEŽANA VASILJ
A coin of Oite from Ošanići
- HERMINE GÖRICKE-LUKIĆ
Beiträge zur Kenntnis der numismatischen Topographie Baranyas
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
An Analysis of Toponyms at Mediaeval Archaeological Sites in Northern Croatia

Prikazi

MARIDA BUZOV

165 Dr. ANTE ŠONJE

Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine i njihov odnos prema ostalim prometnim vezama u Istri, Poreč – Pazin 1991, str. 115, s 22 ilustracije

166 Diadora, sv. 12, Zadar 1990, stranica 417, zajedno s tablama, crtežima, planovima i kartama

170 DR. ANTE ŠONJE (1917–1981)

170 Bibliografija Ante Šonje (1953–1981)

175 Kratice

Book Reviews Besprechungen und Anzeigen

Abbreviations/Abkürzungen

Jedan forum u rimskoj Saloni sigurno je poznat

On the Location of the Roman Forum in Salona

Posvećeno Williamu Gerberu

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK 904 (398):711.42.032.77

Primljeno/received 16. 06. 1992.

Dr. BORIS ILAKOVAC

V. Paulskog 7

HR-57000 Zadar

Obzirom na novija saznanja o postanku i razvoju rimskog urbanizma, posebno o međuzavisnosti projektiranja i lociranja gradskog foruma i nimfeja u zavisnosti od mjesta uvodnja gradskog akvedukta u naselje, pretpostavlja se da forum reurbanizirane Salone treba očekivati pored istočnog gradskog bedema. U tom bi slučaju sjeverna strana graničila s magistralnom gradskom ulicom kojom se kroz Porta Caesarea izlazilo iz grada u smjeru istoka. U prilog takvom razmišljanju ide pretpostavka, da se i predrimski forum Salone također nalazio pored nekadašnjeg zapadnog rukava rijeke Jadro. Iako je projektant mogao uvesti akvedukt u grad na bilo kojoj sjevernoj strani, ne bez razloga odabire istočne gradske bedeme, te preko Porta Caesarea dovodi vodu u gradsku vodospremu (castellum urbis). Takvu pretpostavku osnažuje i nalaz nimfeja koji je redoviti sadržaj svakog foruma. S te pretpostavke nimfej bi se nalazio pored gradskog foruma i pored akvedukta što je u razvoju rimskog urbanizma redovita pojava.

Tražeci razloge zašto je akvedukt za rimsku Kisu (*Cissa*) na otoku Pagu projektiran neočekivano visoko iznad mora, a rimska je Kisa u to doba bila primorsko i priobalno naselje, zamijetio sam kroz dostupnu mi stručnu literaturu da postoji uzročna veza između nadmorske visine gradskog trga-foruma i visine ulazne nivelete akvedukta u rimskodobno, urbanizirano naselje.¹

Kako rješenje spomenute zagonetke nije osamljeno i pojedinačno, i ne odnosi se samo na rimsku Kisu kao specifikum tog naselja, a svako je naselje prije svega zbroj baš njegovih osobitosti, uočio sam da nam ta dosad nepoznata pojava otkriva neslučenu zakonitost, koja se od vremena ranog carstva počela primjenjivati sve češće u planiranju i reurbanizaciji rimskodobnih gradova.

S temelja te nove spoznaje nametnuo mi se slučaj Salone. Od dosada poznatih rimskih akvedukata na području Republike Hrvatske, akvedukt za rimsku Salonu jedan je od prvih spomenika te vrsti na tlu naše zemlje o kojemu je nešto doznala kulturna javnost kroz pisanu riječ (GERBER 1917: 139). Ujedno je i prvi na kojemu je nakon djelomičnog istraživanja i prikupljenih osnovnih hidrodi-

namičkih podataka izračunat njegov protočni kapacitet.²

Dok se o rimskom akveduktu stare Salone ipak nešto zna, ali još uvijek nedovoljno s obzirom na značenje što ga je ta antička novina unijela i u ove naše prostore, o točnom lociranju, orijentaciji i veličini bar jednog od foruma u staroj Saloni još uvijek je ostalo mnogošto arheološki nedorečeno.³

Na temelju dosad objavljenih terenskih podataka i novih spoznaja o međuzavisnom projektiranju akvedukata u odnosu na položaj i visinu gradskog foruma pokušat ćemo ovaj zadatak bar malo približiti zadovoljavajućem rješenju.

Veoma zanimljiva i za ono doba suvremena arheološka istraživanja u Saloni (1844–1849) obavio je ondašnji upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu F. CARRARA (CARRARA 1991: 99). Na više mjesta on spominje podatke o akveduktu Salone (CARRARA 1991: 127, 143 i 163), ali o forumu Salone ni riječi.

Ne spominjući ovdje osobito vrijedna arheološka istraživanja starokršćanskih spomenika, ali izvan starih gradskih zidina Salone – jer nam ti nalazi ne pomažu u

1 B. ILAKOVAC, Zašto je akvedukt za rimsku Kisu (*Cissa*) na otoku Pagu sagrađen neočekivano visoko iznad mora. *Radovi ZPZ-HAZU* 34:11–31

2 B. ILAKOVAC, n. dj., str. 140. Prema proračunu autora kapacitet salonitanskog akvedukta (Q) bio je 140 l na sekundu.

3 Za važniju literaturu o Saloni up. M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 21, bilj. 60. Za vremenski slijed arheoloških istraživanja u Saloni up. N. CAMBI, *Uvod, Antička Salona*, Split 1991, 26 i d.

rješavju ovoga zadatka⁴ uputit ćemo samo na kapitalne objave E. REISCHA, W. GERBERA I R. EGGERA (FORSCHUNGEN 1917).

Istražujući sklop građevinskih ostataka uokolo *Portae Caesareae*, W. GERBER posebno ističe nalaz gradskog trga, što ga je u tekstu i dokumentaciji označio s "Platz" (Sl. 1.).⁵

Sjeverna granica tog foruma određena je glavnom, ako ne i najvažnijom gradskom prometnicom stare Salone, koja je prolazila u smjeru istok–zapad. S istočne strane forum je bio omeđen gradskim zidinama, tzv. "*urbs vetus*", u kojemu se i nalazi *Porta Caesarea*, (Sl. 1.) Kako područje južno od *Portae Caesareae* nije istraživano, a očekivani nalazi moguće nisu više ni sačuvani, nepoznata je dužina foruma na južnoj strani, uz gradske zidine.⁶ Slično je i s ostacima foruma na zapadnoj strani, gdje pisac ne spominje nikakav nalaz kamenog rubnjaka, trijem (portikat), ili pročelja zgrada, za koja bismo očekivali da su bila uglavnom paralelna s istočnim zidinama *urbs vetus*–a, a koja su se morala nalaziti kao zapadna granica tog foruma. Ipak je važan podatak da se ostatak pločnika foruma od *Portae Caesareae* u smjeru zapada očuvao u dužini od 30 metara, što pretpostavlja da je forum bio znatno širi i veći od zatečenih i skromnih ostataka (GERBER 1917: 136).

Između foruma i zidina *urbs vetus*–a W. GERBER je pretpostavio gradsku prometnicu, što je na preuzetoj dokumentaciji, a ovdje je prikazuje sl. 1, označeno sa "Strasse" (GERBER 1917:136). Kolikogod da je bilo uobičajeno, ne samo u rimsko već i u pred- i u postrimsko doba, da se zbog strateških razloga s unutarnje strane obrambenog zida nalazila podbedemska komunikacija (*intervallum*), pretpostavku W. GERBERA ipak treba uzeti s rezervom.

Promotrimo li nalaze između foruma i istočnih gradskih zidina, zapadno od pretpostavljene ulice (Strasse) zatečeni su temeljni ostaci četiriju međusobno spojenih zidova, koji su prema gradskom bedemu, u dokumentaciji W. GERBERA, okomiti ili su s njime usporedni. Na Sl. 1 to je označeno brojevima od 1–4. Zid usporedan s gradskim, na Sl. 1 označen brojem 1, nalazi se na udaljenosti od oko 360 centimetara od bedema, što je doduše zadovoljavajuće glede širine uže gradske prometnice, ali i glede povišenog trijema, koji bi prema našoj pretpostavci s istočne strane rubio ogledalo foruma.

Dvadesetak godina kasnije H. KÄHLER obnovio je i dopunio istraživanje *Portae Caesareae* i njezine okoline te objavio tlocrt nalaza, koji se u svemu ne poklapa s

tlocrtom što ga je ranije bio donio W. GERBER (Sl. 2) (KÄHLER 1934: 1 i d.). Prije svega ne poklapa se orijentacija prema sjeveru. Kod H. KÄHLERA gradski se zid blago lomi na području same *Portae Caesareae* tvoreći tupi kut, dok kod W. GERBERA oba kraka zida nemaju zajedničke točke loma. Prema dokumentaciji W. GERBERA sjeverni je kraj pomaknut prema zapadu a južni k istoku (usp. Sl. 1 sa Sl. 2). Dok je u H. KÄHLERA građevinska konstrukcija akvedukta jasno prikazana prislonjena uz zapadnu stranu gradskog zida (Wasserleitung), W. GERBER je u tlocrtu uopće nema. W. GERBER je u tlocrtu na Sl. 1 prikazao ostatke pločnika foruma očito shematički, želeći naglasiti da su ploče nepravilnih oblika. Dokumentacija H. KÄHLERA prikazuje znatno manju površinu ostataka pločnika foruma, što nas i ne čudi s obzirom na stalnu pljačku kamene građe salonitanskih spomenika. Ali mu je dokumentacija zatečenih kamenih ploča foruma očito veoma korektna (Sl. 2).

Zid označen na Sl. 1 brojkom 1 u W. GERBERA je paralelan s južnim krakom gradskog zida. U H. KÄHLERA položaj tog zida nije paralelan s južnim već sa sjevernim krakom gradskog bedema (usp. Slike 1 i 2). I, što je za našu pretpostavku veoma važno, u H. KÄHLERA to uopće nije zid već tesani kameni dužnjaci poredani u jednom pravcu, od kojih je onaj najjužniji, na Sl. 2. označen brojkom 1 dugačak prema priloženom mjerilu oko 430 centimetara.

U ostacima tih kamenih dužnjaka, koji su usporedni s frontalnom stranom nimfeja, valjalo bi možda prepoznati ivičnjak, odnosno rubnjak, koji je s te strane optkao ogledalo foruma, i koji bi s te pretpostavke trebao biti povišen u odnosu na središnji dio foruma.

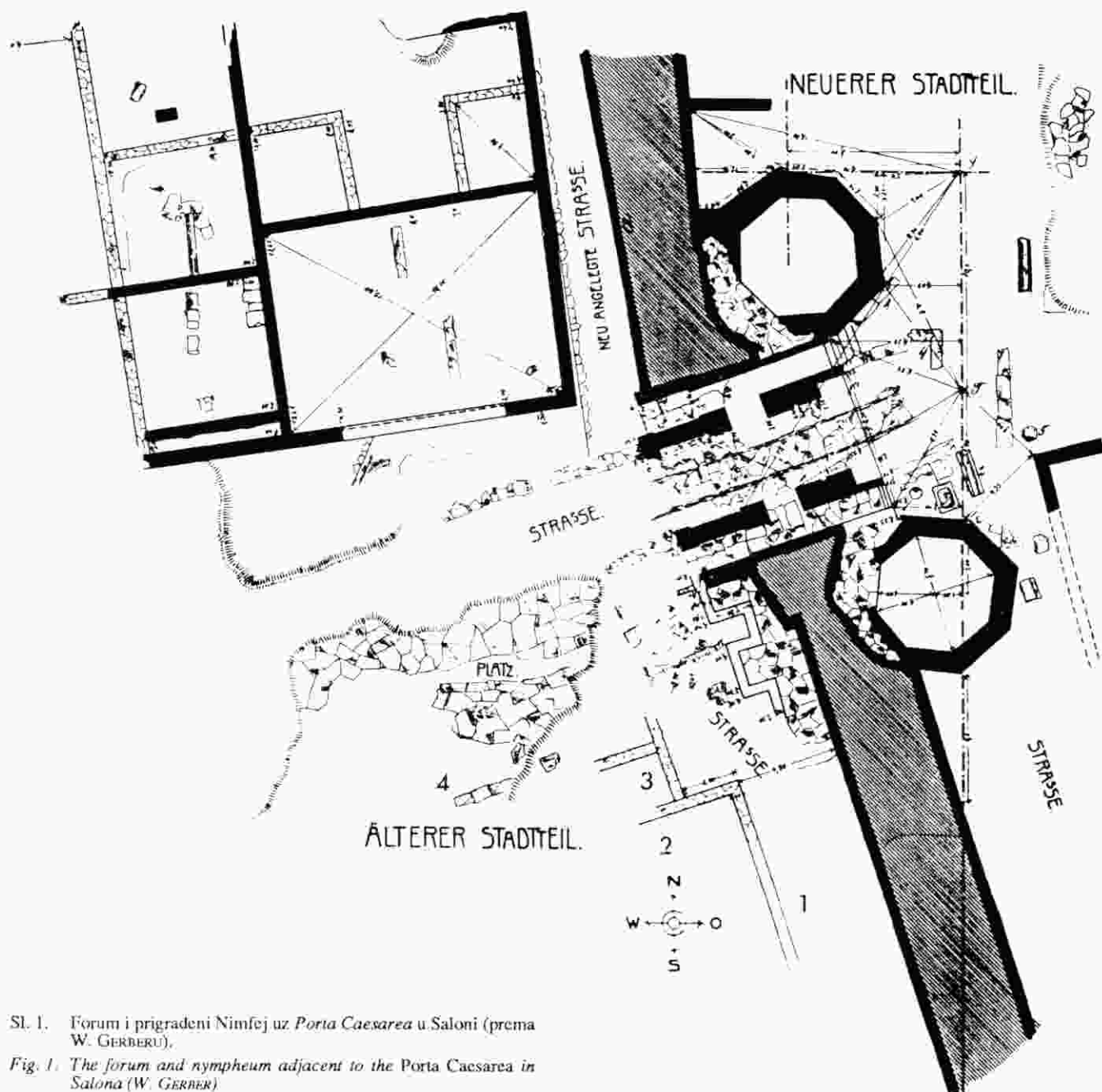
Jugozapadno od zidova označenih brojevima 1 i 2 autori ne spominju nikakva ostatka snižena pločnika. A takav bi nam nalaz pomogao da riješimo, je li ivičnjak označen brojem 1 rubio portikat, a koji bi se s te pretpostavke bio nalazio s istočne strane ogledala foruma. Treba istaknuti da su u neposrednoj blizini nimfeja zatečeni ulomci ili čitavi arhitektonski elementi, primjerice baze, stupovi i kapiteli, a što je posebno važno, i arhitravi koji po dimenzijama nikako ne mogu pripadati samo vratima *Porta Caesarea* – ona su zajedno s propugnakulom izvedena naglašeno fortifikacijski a ne arhitektonski ukrasno, kako predlažu spomenuti autori – jer je *Porta Caesarea* bila sastavni dio obrambenog bedema grada. A po svojim dimenzijama spomenuti arhitektonski nalazi još manje mogu biti ukrasni elementi malena nimfeja (KÄHLER 1991: 217, T. 7,8).

4 Kapljuč, Manastirine, a pogotovo Marusinac nalaze se po visini iznad trase akvedukta pa stoga nisu mogli biti priključeni na gradsku vodovodnu mrežu kao što su kasnije bile priključene glavne gradske terme i sklop zgrada koje pripadaju episkopaloj bazilici.

5 W. GERBER, *Forschungen I*, 136. U ovom članku spomenuti autor za trg isključivo koristi njemačku riječ "Platz", ali ne koristi "forum".

6 F. CARRARA, n. dj., str. 146 navodi kako su Mlečani, ali i ondašnje domaće vlasti i mještani barbarski odnašali najkvalitetniju kamenu građu, držeći ostatke stare Salone za kamenolom već obrađene kamene građe.

Sl. 1. Forum i prigradeni Nimfej uz *Porta Caesarea* u Saloni (prema W. GERBERU).

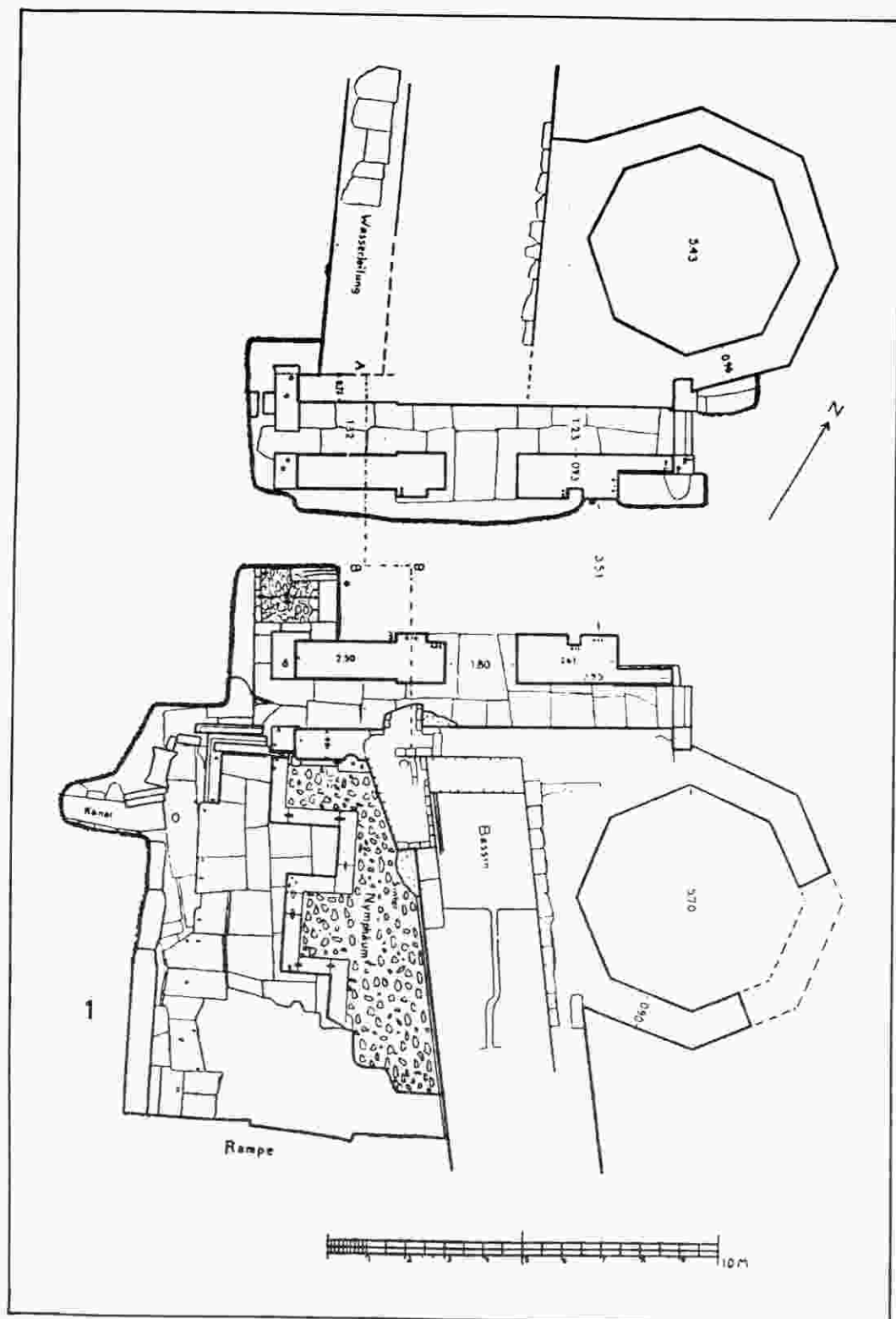
Fig. 1. The forum and nymphaeum adjacent to the *Porta Caesarea* in Salona (W. GERBER).

Slijedeći nalaz, koji također osnažuje našu tvrdnju da je posrijedi zaista gradski forum, jest način izgradnje i izbor trase za gradski vodovod. Konfiguracija ne samo gradskog prostora Salone već i njezine bliže okolice nametnula je projektantu gravitacijskog akvedukta samo jedno rješenje: akveduktom je trebalo dovesti tekuću vodu povrh sjeverne strane grada, jer je to područje nagnuto u smjeru od planine Kozjak prema moru. Akvedukt je stoga obvezatno morao sa sjeverne strane ući u grad.

Ali na razmaku od nekih 550 metara, koliko otprilike iznosi dužina sjevernog gradskog zida tzv. *urbis vetus*, akvedukt koji dolazi s istočne strane, od izvora rijeke Jadro, uvodi se u grad odmah na njegovoj sjeveroistočnoj strani, iako je projektant mogao birati bilo koji polo-

žaj na sjevernoj strani. Obilazeći sjeveroistočnu gradsku kulu, nosač gravitacijskog kanala akvedukta prati zapadnu stranu gradskog zida, te preko *Portae Caesariae* dovodi tekuću vodu do foruma (RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1991: 57, sl. 4 i 5). Treba naglasiti da projektant dovodi tekuću vodu glavnim a ne nekim sporednim gravitacijskim kanalom akvedukta, no samo do gradskog foruma!

Na gradskom zidu, južno do *Portae Caesariae*, zatečeni su ostaci rezervoara (bazen) za vodu, u koji se slijevala sva voda dopremljena glavnim kanalom akvedukta (KAHLER 1991: 210). Iz tog povišenog bazena slijevala se voda u preko 400 centimetara niži zdenac (nimfej), a tek jedan znatno manji dio odvodio se južno, ali ne nastavkom glavnog kanala akvedukta, već olovnom cijevi, koja je dakle bila pod tlakom.

Sl. 2.
Forum i Nimfej u Saloni,
prigradena uz *Porta Caesarea*
(prema H. KÄHLERU).

Fig. 2.
The forum and nymphaeum in
Salona adjacent to *Porta*
Caesarea (H. KÄHLER).

Na sjeveroistočnom uglu foruma, a moguće i portikata, nije bila postavljena obična četvrtasta kamenica (*lacus*), u koju bi se slijevala voda iz akvedukta, već je zdenac arhitektonski oblikovan kao nimfej (KÄHLER 1991: 216, 218). H. KÄHLER se međutim upušta samo u verbalnu rekonstrukciju nimfeja, koju crtežom ne bi mogao uskladiti s obzirom na veličinu arhitektonskih dijelova zatečenih pored *Portae Caesareae* i nimfeja, a koje bi daleko lakše

bilo ugraditi u rekonstrukciju pretpostavljenog portikata foruma (KÄHLER 1991: 227 i. d.).

Zaključimo: da je na ovom dijelu gradskog prostora W. GERBER otkrio jedan od foruma rimske Salone dokazuju sljedeće činjenice:

1. velik dio ostataka površine pokriven nepravilno obradenim kamenim pločama.

2. uobičajena nenazočnost ostataka zgrada na prostoru foruma.⁷
3. dovodenje tekuće vode glavnim kanalom gradskog akvedukta, ali samo do foruma (ILAKOVAC 1982: 93, 209)!
4. na forumu nije instalirana obična kamenica (*lacus*), već je zdenac foruma arhitektonski riješen kao nimfej.⁸
5. nimfej je smješten u jednom od kuta foruma, odnosno pretpostavljenog portikata, što je prema dosadašnjim nalazima također uobičajena pojava (ILAKOVAC 1982: 93, 209; Vidi bilj. 8).
6. od nimfeja je provedena kanalizacija kojom je u gradski kolektor otjecala neiskorištena voda iz nimfeja.
7. taj je forum smješten do glavne, ako ne i do najvažnije gradske prometnice, što je također redovita pojava kod lociranja rimskih gradskih foruma (SUIĆ 1976: 129).
8. dok se o orijentaciji foruma može govoriti pouzdanije, jer ga sa sjeverne strane ograđuje glavna gradska magistrala a s istočne gradske zidine, terenski podaci ne pružaju oslonca na temelju kojega bismo doznali i veličinu tog foruma.

Također smo prikraćeni u spoznaji je li i uz ovaj gradski forum bio bar s jedne strane dograđen trijem portikata. Takva se pretpostavka tek indirektno naslućuje na osnovu pokretnih nalaza baza, stupova, kapitela i arhitrava što su zatečeni u neposrednoj blizini *Portae Caesariae* i nimfeja (KÄHLER 1991: 227 i d.). Tu pretpostavku osnažuje i nalaz kanala kojim se odvodila neiskorištena voda iz nimfeja, a koji je postavljen okomito na kameni rubnjak što je na Sl. 2 označen brojem 1 (KÄHLER 1991: 218).

U monumentalnoj objavi *Recherches à Salone I*, E. DYGGVE usput spominje nalaz foruma (place) što ga je objavio W. GERBER, ali ga ne komentira. Tom je prilikom postavio hipotezu da se salonitanski forum nalazi sjeveroistočno od teatra (DYGGVE 1928: 21). Na generalnom planu spomenute monografije (Plan B) označena su oba foruma, GERBEROV pored *Portae Caesariae* a njegov sjeveroistočno od teatra.

Godine 1932. bilo mu je omogućeno istražiti prostor gdje je od ranije pretpostavio da se nalazi forum Salone (DYGGVE 1991: 241–253). Tom je prilikom postavio 17 sondi s kojima je daleko više presjecao umjesto pratio zatečene zidove različitih širina i orijentacija. Pored presječenih ostataka zidova on spominje i nalaze podijuma,

ostatke širokih stubišta, baze, stupove i ulomke kosih zabata.

Sveukupno 377 različitih arhitektonskih elemenata (DYGGVE 1991: 244).

U nemogućnosti da arheološki definira i dokumentira pretpostavljeni forum, E. DYGGVE se poslužio dedukcijom i analogijama poznatih kapitolijskih foruma. U tom su mu bili jedini oslonac nalazi u onih 17 razbacanih sondi (DYGGVE 1991: 246; sl. 25). U tim moguće ponajviše pretežno presječenim ostacima temelja i zidova on pokušava prepoznati dva hrama–dvojnika, slično kao u Puli. A u tim pretežitom presječenim zidovima raspoznaje čak četiri građevinske faze (od ranog carstva do kasne antike).

Dok u prvoj fazi iz tih sondi raspoznaje dvojni hram, u drugoj vidi međutim samo jednu trojelnu građevinu, da bi u trećoj fazi (za DIKLECIJANA) izveo rekonstrukciju koja ni po orijentaciji ni po tlocrtnoj kompoziciji s prvim dvjema nema nikakve veze (DYGGVE 1991: 246 i d.; sl. 27).

U doba Rima dogadale su se ne samo preinake na profanim zgradama, već su se i u cjelini negirala ranija stanja, ali ne i na sakralnim objektima, koji su bili sveti-nja.

Usporedimo li njegovu tlocrtnu dokumentaciju terena na kojemu je obavio sondažne radove i nalaze i zidova u tih 17 sondi (DYGGVE 1991: 241–253; Sl. 25) s njegovim viđenjem preinaka kapitolijskih hramova i negiranja ranijih stanja (DYGGVE 1991: 241–253; Sl. 28), stječe se dojam da je autoru bila potrebna ne mala duhovna snaga da potisne stručnu logiku, a odsutnost očekivanih a nezatečenih nalaza da nadomjesti maštom.

To je i razlog zašto inače znameniti E. DYGGVE kao arheolog, ali i kao arhitektu koji je svoja istraživanja bogato opremao arheološkom dokumentacijom, a ponekad i premaštovitim rekonstrukcijama, u članku "Salonitanski forum" uopće ne donosi tehničku dokumentaciju, a pogotovu ne i rekonstrukciju izmišljenoga kapitolijskog foruma.

Sve dok se DYGGVEOVA pretpostavka da se baš sjeveroistočno od teatra nalazio Kapitolij s kapitolijskim hramovima, pa dakle i kapitolijski forum i arheološki ne dokumentira, njegova pretpostavka o kapitolijskom forumu Salone, kao i o kapitolijskim hramovima, ostat će do daljnjega samo vizija.

Na kraju se pitamo: Koja je bila funkcija GERBEROVOG foruma? Nema arheoloških dokaza da bismo ga mogli nazvati – kapitolijskim. Njegova lokacija pored gradskih zidina tomu se ne bi protivila, jer takav slučaj nalazimo u obližnjoj Aseriji.⁹

7 Odsustvo zgrada na rimskim forumima, ali samo do vremena legalizacije kršćanstva, redovita je pojava. M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 155 (*Jader, Doclea, Aequum, Pola, Asseria*). Za *Burnum* up. E. REISCH, *Das Standlager in Burnum*, *JÖAI* 16, Wien 1913, Bbl. 116 i d. Za *Aquae lasae* up. M. GORENC i B. VIKIĆ, *Varaždinske Toplice Aquae lasae u antičko doba*, *Varaždinske Toplice* 1980, 12 i Plan II.

8 Analogne primjere nalazimo u Jaderu, up. M. SUIĆ, *Antički grad*, str. 186. Za *Burnum* B. ILAKOVAC, n. dj., str. 93. Za *Aquae lasae* up. M. GORENC i B. VIKIĆ, n. dj., str. 12 i d.

9 O tome vidi: H. LIEBEL i W. WILBERG, *Ausgrabungen in Asseria*, *JÖAI* 11, Wien 1908, Bbl. str. 17 i d.; M. SUIĆ, *Antički grad*, str. 159 i sl. 74.

Temeljni ostaci neke zgrade što se nalaze sjeverno od foruma ni po čemu ne podsjećaju na hram, još manje na kapitolijski (Sl. 1). Tomu se protivi i nalaz magistralne gradske prometnice koja je prolazila kroz *Porta Caesarea* i koja izdvaja urbane sadržaje na sjeverne i južne.

Salona je bar za OKTAVIJANA (27. pr. Kr. – 14.) postala kolonijom, a nedugo zatim i glavnim gradom provincije Dalmacije. Ne samo do DIKLECIJANA (284–305) već i kasnije, što obilno potvrđuju starokršćanski nalazi, Salona je stalno napredovala. Stoga nas ne bi trebalo iznenaditi ako bi grad takvog značenja, pored kapitolijskog, još uvijek arheološki neubiciranog foruma, zatim pristanišnog, lučkog foruma na jugu, koji također još nije otkriven, imao i ovaj što ga je otkrio W. GERBER.¹⁰

Promotrimo li na tlocrtu Salone urbani položaj foruma što ga je otkrio W. GERBER, naglašeno je da se nalazi uz glavnu gradsku prometnicu, zatim pored gradskog zida, a ujedno i uz glavna gradska vrata – *Porta Caesarea*.¹¹ Kroz ta su vrata prolazili u oba smjera najrazličitiji proizvodi. S juga je stizala svježa riba i riblji proizvodi, masline, ulje, vino i sol, te konfekcionirana roba iz dalekih sredozemnih radionica. A kroz prirodni klanac Klis, između planina Kozjaka i Mosora, stizalo je sa sjevera drvo, živa stoka, te mesni i poljoprivredni proizvodi kontinentalnog zaleđa. Stoga držim da je taj forum nastao iz tržišnih potreba, pa bi u tom slučaju bio emporij Salone.

S tog je gledišta jasnije zašto je glavni vod gradskog akvedukta bio projektiran do tog foruma, zašto je na forumu postavljen nimfej, te zašto je od foruma sagrađena podzemna odvodna kanalizacija velike propusne moći (KÄHLER 1991: 218). Tržnice su oduvijek bile glavni generatori gradskog smeća.

LITERATURA

- CAMBI, N., 1991, "Uvod", *Antička Salona*, Split: 7–36.
 CARRARA, F., 1991, "Topografija i iskapanja Salone", *Antička Salona*, Split: 99–203.
 DYGGVE, E., 1928, "La ville de Salone. Disposition et topographie", *Recherches à Salone I*, Copenhagen: 9–31.
 DYGGVE, E., 1991, "Salonitanski forum", *Antička Salona*, Split: 241–253.
 FORSCHUNGEN IN SALONA, 1917, Wien: I.
 GERBER, W., 1917, "Die Bauten im Nordwestlichen Teile der Neustadt von Salona", *Forschungen in Salona I*, Wien: 11–146.
 GORENC, M. i VIKIĆ, B., 1980, Varaždinske Toplice, Aquae Iasae u antičko doba, Varaždinske Toplice.
 ILAKOVAC, B., 1982, Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije, Zagreb.
 ILAKOVAC, B., 1992, "Zašto je akvedukt za rimsku Kisu (Cissa) na otoku Pagu sagrađen neočekivano visoko iznad mora", *Radovi ZPZHIAZ-UZd* 34: 11–31.
 KÄHLER, H., 1934, "Die Porta Caesarea in Salona", *VAHD* (1930) 51: 1–51.
 KÄHLER, H., 1991, "Porta Caesarea u Saloni", *Antička Salona*, Split: 47–63.
 LIEBEL, H. i WILBERG, W., 1908, "Ausgrabungen in Asseria", *JÖAI* 11: 17–88.
 REISCH, E., 1913, "Das Standlager in Burnum", *JÖAI Bbl.* 16: 112–135.
 RENDIĆ-MIČEVIĆ, D., 1991, "Salona 'Quadrata', Salonitanski oppidum (CAES. B. C. III 9) u svjetlu novih istraživanja", *Antička Salona*, Split: 47–63.
 SUIĆ, M., 1976, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb.

Summary

ON THE LOCATION OF THE ROMAN FORUM IN SALONA

Considering the recent knowledge gained about the existence and development of Roman urbanism, particularly about the mutual dependence of planning and placement of the city forum and nymphaeus with reference to the site of introduction of the city aqueduct into the settlement, it is hypothesized that the forum of reurbanized Salona should be expected next to the eastern city wall. In such a case the northern side would border with the main city street with which through the *Porta Caesarea* one exited the city towards the east. In support of such a proposition is the hypothesis that the pre-Roman forum of Salona was also located next to the former western branch of the river Jadro. Although the aqueduct could have been introduced into the city on any northern facing side, not without reason was the eastern city wall chosen, and through the *Porta Caesarea* the water was brought to the city reservoir (*castellum urbis*). Such a hypothesis would further strengthen the possibility of discovery of the nymphaeus, which was regularly present at every forum. Given this hypothesis, the nymphaeus would be located next to the city forum and also next to the aqueduct, which is commonly the case in examples of the development of Roman urbanism.

Translated by
Barbara SMITH-DEMO

10 Za emporij u Zadru up. M. SUIĆ, *Antički grad*, n. dj., str. 116 i 187.

11 E. DYGGVE, *Recherches I*, Plan A i B. Isto vidi kod M. SUIĆ, *Antički grad*, sl. 71.